

Fåborg – menneskerettigheder, maj 2017

I

Der findes ingen samfund uden at nogen har rettigheder. I en række traditionelle samfund er rettighederne indarbejdet i sædvanen. I mere komplekse samfund er rettigheder knyttet til loven, der skal være offentlig tilgængelig. Det vil sige at rettigheder er noget som følge af loven. I primitive såvel som klassiske samfund før 1700-tallet var rettighederne aldrig egalitære. De gjaldt aldrig alle, og de gjaldt forskelligt. Med andre ord, var der ikke lighed for loven.

II

I antikken og middelalderen var rettigheder knyttet til, hvad man kaldte naturloven. Den angik i og for sig ikke naturen, men menneskenes forhold til hinanden. Og den gik ud på en opfattelse, at der i kosmos, universet eller naturen fandtes en lov, som et givet samfund skulle indrettes ud fra. Man hævdede således, at der var retningslinjer at hente i naturen, som foreskrev hvordan de faktiske love i et samfund skulle være. De skulle, som man sagde, spejle naturloven. Det var et grundtræk i den klassiske præmoderne naturlov, at den var non-egalitær. Den opererede med klare skel mellem mennesker, både internt i et samfund og eksternt i forhold til andre samfund. Man havde ikke noget alment begreb for menneske, altså et begreb eller en opfattelse, af dette at være menneske, uafhængigt af race, køn og samfund, var noget i sig selv og noget som gik forud for alle andre bestemmelser. Opfattelsen af mennesket som sådan, kom først ind i tænkningen med Stoikerne – en skole, der var levende fra ca 300f.kr til 400 eKr. Men skønt de tænkte mennesket som noget alment, kom de heller ikke frem til nogen non-egalitær opfattelse af naturloven.

III

Vi skal helt frem til den amerikanske Uafhængighedserklæring fra 1776, før der artikuleres helt almene menneskerettigheder – i starten af erklæringen. Hvad var sket?

Der var først og fremmest sket det, at den klassiske naturlov var blevet udskiftet med en moderne naturlov, der var egalitær: den omfattede alle mennesker og vel at bemærke på samme måde. Her var der således for første gang i den overordnede lov udtrykt at alle mennesker er lige i forhold til loven. Denne basale antagelse blev så udmøntet i en række politiske frihedsrettigheder. Naturloven var en, men de rettigheder, der fulgte var mange. Den amerikanske erklæring støttede sig helt åbenlyst til kristendommen. Erklæringen blev fremsat overfor, som det hed, Skaberen, og i hans ånd. Da menneskerettighederne lidt senere blev artikuleret under den Franske revolution 1789, strøg man henvisningen til kristendommen. Nu var man blevet ateister og opgav henvisningen til naturloven. I stedet for Gud henviste man til det højeste væsen, som blev kaldt fornuften, altså menneskenes fornuft – og så præciserede og udbyggede man disse frihedsrettigheder.

Næste fase var mere anonym: Da man i 1800tallet i de fleste europæiske lande fik nye demokratiske grundlove, indbyggede man en række komponenter fra den franske erklæring.

Der skete meget på papiret, men ganske lidt i praksis. I dag er det nærmest chokerende at opdage, at der i det tyvende århundredes første halvdel, med to verdenskrige ikke var nogen, som påberåbte sig menneskerettighederne? Heller ikke under nazismen, hvor man skulle tro, at der var grund nok. I øvrigt heller ikke i Sovjetunionen, der fra 1936 i øvrigt havde fået verdens mest humane menneskerettighedslov, som imidlertid ikke var det papir værd, den var skrevet på. Hvorfor påberåbte ingen sig rettighederne?

IV

Den helt afgørende grund ligger i en uklarhed fra starten af. Nemlig: hvilken instans skulle sikre overholdelsen? Nok var menneskerettighederne almene og universelle, men hvem skulle garantere dem? Eller hvilken instans kunne man appellere til? I første omgang gjaldt de alene inden for en stats område, dersom staten havde indbygget dem i sin grundlov. Det var i princippet staten der skulle garantere sagen. På det mellemstatslige område var der ingen instanser, fordi man ikke havde nogen overstatslig institution. Nok havde man efter første verdenskrig fået Folkeforbundet, men det var lige fra starten en svag institution, som endog de få medlemme kun gik halvhjertet ind for. Derudover figurerede menneskerettighederne ikke særligt pointeret her.

På baggrund af erfaringerne med den massive undertrykkelse, brug af magtvilkårlighed og folkemord som blev åbenlys under anden verdenskrig, med samt de etniske udrensninger, og forfølgelse af menneskegrupper, var der meget tidligt i USA da krigen var gået i gang, men inden USA trådte ind i den, en ide om, at hvis USA skulle gå med i den, da skulle det være for at få oprettet en overnational og overstatslig verdensinstitution, der kunne optræde for at sikre freden og at elementære menneskerettigheder ikke systematisk blev trådt under føde. Dette krav blev opretholdt gennem hele krigen – og de allierede, dem der betød noget, gik efterhånden med på ideen. USA's magt var nu blevet så stor, at de kunne tvinge andre stater til at gå med.

V

I 1948 blev FN så stiftet i San Francisco. Det blev senere flyttet til NY. Her vedtog man så Verdenserklæringen om menneskerettigheder. Den gælder stadig.

Der var store problemer. Ikke mindst med de muslimske lande. Grunden var og er enkel: Menneskerettighederne er i høj grad et vestligt kulturelt produkt. Ikke fordi man påberåbte sig naturloven. Det var man for længst hold op med. Men fordi menneskerettighederne inkarnerer og udtrykker en vestlig grundide – som går tilbage i kimform til romerretten, nemlig at hver enkelt individ er et selvstændigt retssubjekt. Det er ikke familien, klanen, landsbyen eller nogen anden kollektiv instans, men hin enkelte person som er et selvstændigt retssubjekt. Det vil sige, at det er det enkelte individ, der besidder frihedsrettigheder, lige som det er det enkelte individ, der kan gøres til objekt for retsforfølgelse. Det var og er til dels stadig helt ukendt i andre kulturkredse.

Efter lange forhandlinger blev man alligevel enige. Araberne sagde: ok, Vi accepterer, men spørg os ikke om, hvorfor! Det var hverken snæversyn, religiøs indoktrinering eller kompakte fordomme, men udtryk for en helt anden politisk kultur og retstradition end den vestlige.

Vi er i vesten ofte tilbøjelige til at anse menneskerettighederne som universelle sandheder. Og det må kaldes en bred kulturel megafordom. De har imidlertid ikke noget at gøre med sandhed – de er derimod udtryk for holdning, ikke sandhed. Og den holdning er kulturel.

Holdningen i vesten skyldes vores tradition, som går langt tilbage med at opfatte den enkelte person som et selvstændigt retssubjekt. Hertil kommer kristendommen i reformert udgave. Jeg siger i reformert udgave, fordi den oprindelige katolicisme var absolut non-egalitær, og kanonisk lov (altså katolsk lov) var lige så antiegalitær som den klassiske naturlov, som den i øvrigt var i familie med. Men med reformationen ændrede dette sig. Her blev det understreget at det var NT, som skulle ligge til grund. Det interessante ved NT er, at der slet ikke rummer nogen politisk doktrin. NT var opstået med udgangspunkt i en lille sekt (i modsætning til jødedom og islam, der begge i udgangspunktet var religion plus statsideologi). Kristendommen var ikke og havde ingen statsideologi, den blev først skabt senere omkring 400 e.kr. Endvidere er NT universalistisk og egalitært. Hvert enkelt menneske – uafhængig af race, køn, etnicitet etc., står direkte overfor Gud. I principper er der ingen mellemlinstanser så som kirken, Paven, staten eller en eller anden autoritet. Hvorom alting er: ideen om det selvstændige retssubjekt og den kristne reformerens universalisme var baggrundkulturen for at der overhovedet kunne fremsættes almene og universelle menneskerettigheder. Ud over disse to elementer var der siden 1500-tallets slutning blevet almindeligt i den politiske teori, at hævde at det hverken var staten eller kejseren, der havde den suveræne politiske legitimitet – den tilfaldt ene og alene folket. Med andre ord var der ved at ske det, at egalitarismen (folket) samt gryende demokrati var ved at dukke frem og præge tænkningen og institutionerne i Europa og det nye Amerika.

Men hvorfor gælder de så? Det skyldes hverken kristendom eller jura endsige politisk teori, men ene og alene, at vi har besluttet det. Punktum: Der er ikke noget metafysisk eller religiøst ved dem. Ud over menneskelige holdningen kan der ikke påberåbes højere instanser. De er meget praktiske klogskabsregler, som idet vi har besluttet dem, gælder. Der kan således ikke med rette påberåbes højere instanser, og de har ingen absolut karakter. Det er ikke som de kristne bud, der gælder – ikke fordi de er fornuftige, men fordi Gud har befaleet – ikke anbefalet – det. De er klogskabsregler og ikke absolutte moralbud.

Tilbage til FN's erklæring. Det gamle problem allerede fra starten af formulering af menneskerettighederne fra 1700-tallet levede dog videre efter FN erklæringen, for dels var disse rettigheder ikke forpligtende for medlemsstaterne. Godt nok skulle man mere eller mindre erklære, at man gik ind for dem, men ikke, at man ville bruge tvingende statslig magt for at få dem overholdt og dels var der ingen overordnet instans, der kunne sikre dem. FN var ikke og er aldrig blevet nogen verdensregering med en statslig instans bag sig.

VI

Og her træder vi nu ind i et nyt kapitel omkring konventionerne.

På baggrund af uhyrlighederne under anden verdenskrig, retsopgør med tilbagevirkende love samt også erfaringerne med de enorme befolknings- tvangsforflytninger som en konsekvens af en række nye grænsedragninger og herunder også fænomenet statsløse i gigantisk omfang, mente fremsynede personer i Europa, at noget måtte der gøres. 10 lande – herunder Danmark - tog initiativet til oprettelse af Europarådet i Strassburg i 1949, altså lige efter FNs fødsel. I dag har det 47 medlemmer. Baggrunden var bl.a. at Europa skulle forenes, at freden skulle sikres og magtvilkårlighed og mangel på retsstat skulle hindres, hvortil kommer, at man ville sikre, at FNs deklaration om menneskerettigheder skulle tages alvorligt.

Rådet baslede hurtigt med en menneskerettighedskonvention, som det hed. Det var en præcisering af FN erklæring, samt en udbygning heraf. Tiltrædelse af denne konvention var bindende for medlemsskabet af Europarådet. Og så nedsatte man en menneskerettighedsdomstol – også i Strassburg. Og efterhånden blev det indarbejdet i de forskellige europarådslande, at ikke bare konventionen var bindende, men at domstolen også havde juridisk magt i de enkelte stater. Altså, at staterne skulle bøje sig for og drage konsekvenserne af afgørelserne ved menneskerettighedsdomstolen.

Konventionen blev og bliver hele tiden udbygget. Og i tak hermed blev domstolens praksis mere og mere indgribende i de nationalstatslige retssfærer. Og det er her vi står i dag.

VII

Umiddelbart efter anden verdenskrig og før den kolde krig for alvor blev rigtig kold, var Europa og USA præget af en art idealisme, som vel aldrig før er set, Der herskede en ånd af politisk moralsk opbygning efter erfaringerne med nazismen og de gigantiske forbrydelser, denne havde bevirket. Det er i og for sig også et udtryk for denne højstemte moral, at der allerede ved Nürnbergprocesserne mod nazistiske krigsforbrydere i efteråret 1945 blev indført en helt ny paragraf: forbrydelse mod menneskeheden. Den var dels udtryk for en ny global og universalistisk juridisk tænkning, og dels var den taget med, fordi man under alle omstændigheder ville sikre sig, at de værste forbrydere kunne retsforfølges. Men som sagt idealismen herskede over alt i forhold til de politiske institutioner, og de fleste stater var både økonomisk og moralsk på røven – bortset fra USA, hvorfra idealismen egentlig kom i intensiv grad.

Man fik i Europa oprettet Europarådet, menneskerettighedsdomstolen og den hertil knyttede menneskerettighedskonvention, der i årene derefter blev mere og mere finmasket. Europa er det eneste kontinent, der har en sådan menneskerettighedsinstans.

Siden da er der sket meget, ikke mindst i de sidste par årtier. Jeg tror roligt, jeg kan sige, at idealismen er forsvundet – både i USA, hvor det nu meget sigende lyder "America first" og Europa. Fortrøstningsfuldheden ved overstatslige institutioner er ofte vanskelig at få øje på, tilliden er ofte borte og i stedet er kommet en blanding af mistillid og bureaukratibeskyldning. Da muren faldt og der var en vis liberal eufori, var der mange, der mente, at nationalstatens dage var talte. Det er der få, der mener i dag. Tendensen er globalt helt tydelig: skepsis overfor overstatslige institutioner og bestræbelse på at tilbageerobre beføjelser til nationalstaterne, beføjelser, som i mere eller mindre grad netop blev afhændet ved oprettelsen af de overstatslige institutioner.

Jeg tror ikke, at det er dækkende for hele billedet, hvis man siger, at det hele hænger sammen med en tiltagende nationalisme. Sikkert spiller nationalisme i forskellige grader også med ind, men klassisk nationalisme er næppe det fulde svar. Jeg tror lige så meget at det faktisk skyldes en art demokratisk ånd og en ide om selvbestemmelse, som nu ikke længere kun udtrykkes i en grundlov, men som mange steder i Vesten rent faktisk er en indstilling, der præger den enkelte – at det er denne strøm, som er skeptisk overfor mange af de overnationale institutioner. Dette er næppe nationalisme, men patriotisme. Og skønt de kan ligge tæt på hinanden er de væsensforskellige.

Således også den ofte fremførte kritik af den europæiske menneskerettighedsdomstol.

Den kritiseres ikke sjældent for at politisere og for at tilbage sig juristiktionsrettigheder, hvor man kan betvivle, at den har det og det var ånden bag oprettelsen.

Hertil kommer, som en af det sidste årtis mest iøjnefaldende processer, massemigrationen. I dag er de elektroniske informationsmidler så globalt omfattende, effektive og billige, at stort set over alt på jorden kan man vide, hvad der sker og hvordan der ser ud overalt samtidigt. Vi kan sige, at den globale indsigt i hvordan man lever forskellige steder aldrig har været så stor. Samtidig er der store områder med udvejsløs fattigdom og vedvarende krige. Alt sammen det, som har udvirket bølgen af flygtninge og immigranter, hvis retning er entydig: mod vesten.

Det har skabt og skaber problemer i områder, der virker som magneter. Da en meget stor del af disse nye flygtninge og immigranter er muslimer (langt fra alle,

, men nok de fleste), har det ved siden af de almene problemer skabt religiøse spændinger og fobier, som sjældent set før.

Og her har vi et problem eller mange: Menneskerettighedskonventionen har ikke været tænkt som et redskab til at ordne dette problem. Nationalstaterne har store problemer – også med deres befolkninger – samtidig med at skepsissen overfor de overnationale institutioner vokser. Menneskerettighedskonventionen bruges af domstolen som om intet var hændt og ubalancen mellem nationalstater og denne domstol stiger blot.

Jeg tror at den største trussel kommer fra dette forhold. Og jeg kan også skærpe analysen: hvis ikke menneskerettighedskonventionen indarbejder de nye erfaringer – nye i forhold til den baggrund, der var, da den blev oprettet, får vi en meget ulykkelig situation, hvor kritikken rettes mod menneskerettighederne. Med rette skulle den rettes mod de organer, som skulle beskytte dem.